

УДК 81'42+811.111

Н. Д. Борисенко,
кандидат філологічних наук, доцент
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)
nat.dbor@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2713-4864

ВИСЛОВЛЕННЯ ЖАЛЮ ТА СПІВЧУТТЯ В ПЕРСОНАЖНОМУ МОВЛЕННІ БРИТАНСЬКОЇ ДРАМИ: КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена аналізу висловлень жалю та співчуття, що апелюють до емоційної сфери адресата з метою впливу на його подальшу реакцію, у персонажному мовленні сучасної британської драми. Зазначені феномени розглядаються як такі, що дозволяють мовцю залишатись у зоні кооперативного спілкування та дотримуватись максим принципу ввічливості. Визначаються проблеми, що привертають увагу лінгвістів у вираженні жалю та співчуття. Узагальнюються підходи до їх аналізу в теорії мовленнєвих актів, генристиці та комунікативістиці. Досліджується специфіка реалізації тактик та мовленнєвих актів жалю та співчуття в персонажному мовленні, їх залежність від соціально-статусних характеристик персонажів та ситуації спілкування.

Ключові слова: персонажне мовлення, драма, жаль, співчуття, емпатія, мовленнєвий акт, тактика.

Постановка проблеми. У сучасних лінгвістичних студіях особлива увага приділяється функціонально-комунікативним розвідкам, які досліджують властивості мовних та мовленнєвих одиниць у ході реалізації мови та розглядають спілкування як діяльність, направлену на обмін інформацією за посередництвом мови з метою досягнення певних лінгвальних та позалінгвальних цілей. Експресивність висловлення, що реалізується кожного разу, коли мовець вкладає у своє висловлення певний смисл, який апелює до емоційно-вольової сфери адресата з метою впливу на його подальшу реакцію, є однією з проблем, що цікавить широке коло мовознавців на сучасному етапі розвитку комунікативістики, прагмалінгвістики та комунікативної стилістики. З іншого боку, діяльнісний підхід робить необхідним аналіз таких мовленнєвих явищ як висловлення жалю та співчуття, що є емпатійними, дозволяють залишатись мовцю у зоні кооперативного спілкування, дотримуватись максими симпатії принципу ввічливості [1: 104–105] та досягати своєї мети беручи до уваги інтереси слухача, а не ігноруючи їх.

Висловлення жалю та співчуття свідчать про особливий психологічний та емоційний стан комуніканта, його бажання продемонструвати прихильне ставлення до адресата повідомлення, висловити останньому свою підтримку. У мовознавчих розвідках феномени жалю та співчуття розглядаються як мовленнєві жанри [2: 249–255], що є реактивними та з'являються, коли мовець хоче залагодити провину перед слухачем або як реакція адресанта на певні негативні для адресата ситуації. Існує певна традиція у трактуванні жалю та співчуття як мовленнєвих актів. Так, основоположники класичної теорії мовленнєвих актів відносять їх до експресивів, що характеризують щирість мовця [3: 183], або бехабітивів, пов'язаних із суспільним життям та реакцією на поведінку інших людей [4: 119]. Хоча існує певна неузгодженість у тому, до якого типу мовленнєвих актів (МА) відносять дослідники акти жалю та співчуття, спільним є розуміння зазначених МА як таких, що дозволяють підтримувати контакт, збільшувати симпатію під час спілкування шляхом демонстрації здатності мовця до емпатії, співпереживання слухачеві та створювати гармонійну атмосферу у спілкуванні. У той же час висловлення жалю та співчуття можуть носити етикетний характер та виступати важливою складовою етикетної поведінки та бути певним чином ритуалізованими відповідно до правил поведінки, прийнятих в конкретному соціумі [5: 143–145].

У розвідці ми аналізуємо висловлення жалю та співчуття як тактику та експресивний мовленнєвий акт, що дозволяють мовцю солідаризуватись зі слухачем та демонструвати останньому свою підтримку, а зрештою, підвищити статус слухача. Вербальне вираження жалю має місце, коли мовець висловлює жаль з приводу нанесеної слухачеві шкоди або описує власні почуття печалі, скорботи, каяття, викликані усвідомленням певної втрати або з приводу певної ситуації, що має відношення або до нього або до слухача. Співчуття, у свою чергу, розглядається як повідомлення адресата про почуття, які відчуває мовець у зв'язку зі станом печалі та скорботи слухача. Серед компонентів співчуття виділяємо згоду мовця з тим, що слухач потребує підтримки, солідарність, та власне підтримку. Співчуття може бути доповненим втішанням, що має на меті змінити пригнічений емоційний стан адресата повідомлення.

Метою дослідження є аналіз тактико-стратегічної та акто-мовленнєвої організації висловлень жалю та співчуття у мовленні персонажів британської драми. Репліки персонажів, у свою чергу, розглядаємо як модель реального спілкування, що дає об'єктивний емпіричний матеріал, та застосовуємо елементи прагматичного та комунікативного аналізу. У той же час, враховуємо той факт, що персонажне мовлення не може бути повністю ототожненим із мовленням реальним, є продуктом однієї людини, автора драматичного твору, а отже розглядається як певна стилізація розмовного мовлення. Вибір драми

в якості матеріалу дослідження узгоджується із поновленням інтересу до аналізу драматичного твору загалом, та його персонажної підсистеми зокрема в руслі комунікативно-прагматичного підходу [6: 77–79; 7: 90–95].

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз сучасних британських драматичних творів показує, що в персонажному мовленні висловлення жалю використовуються в якості реакції на певну вимогу співбесідника:

Sheila. *Yes, but why are you saying that to him? You ought to be saying it to me.*

Gerald. *I suppose I ought really. I'm sorry, Sheila. Somehow-* [8: 158]. Як бачимо з прикладу, тактика жалю реалізується у відповідь на тактику непрямого докору, реалізовану риторичним запитанням (*but why are you saying that to him*) та непрямого наказу з модальним дієсловом *ought to* (*You ought to be saying it to me*). Тактика жалю комбінує згоду із вимогою адресата (*I suppose I ought really*) та власне мовленнєвий акт жалю з експресивом *sorry*, використання якого свідчить про щирість каяття мовця.

У якості реактивного мовленнєвого акту висловлення жалю може комбінуватись з іншими засобами, що сприяють налагодженню контакту. Наприклад:

Joan [very quietly] *It doesn't hurt so much as it used to do, Robin, when you say such bitter things. I suppose one day it won't hurt at all.*

Robin [who is sorry at the moment] *Sorry, old girl. And give my love to the kids. Say I'm coming to see them soon* [8: 103]. У цьому випадку репліка Джоан, в якій вона використовує тактику оцінки дій співрозмовника (*when you say such bitter things*) та тактику повідомлення про власні почуття (*It doesn't hurt so much as it used to do, I suppose one day it won't hurt at all*), де зазначається градація емоційних збитків, нанесених мовцеві, змушує співрозмовника звернутись до тактики висловлення жалю (*Sorry, old girl*), в якій експресив *sorry* комбінується з неформальним звертанням (*old girl*) та свідчить про усвідомлення нанесеної шкоди слухачеві, визнання й прийняття його претензій. Сприяє налагодженню відносин етикетна формула передачі вітань та тактика непрямої обіцянки завітати у гості.

Щирість висловлення жалю підкреслюється за рахунок повторення експресиву *sorry*, та його комбінації з прислівником *really*:

Olwen. *Robert, I can't bear seeing you like this. You don't know how it hurts me.*

Robert. *I'm sorry, Olwen, I really am sorry* [8: 58].

З іншого боку, реакція жалю може бути викликана тиском співбесідника як у наступному прикладі, коли мовець використовує тактику звинувачення слухача у відсутності емпатії:

Inspector. *You're not even sorry now, when you know what happened to the girl?*

Mrs. Birling. *I'm sorry, she should have come to such a horrible end. But I accept no blame for it at all* [8: 166]. Як бачимо, експресив *sorry* хоча і вказує на жаль жінки з приводу загибелі дівчини, проте є вимушеною реакцією місіс Берлінг з метою зберегти обличчя [див., напр., 9] на тактику звинувачення у відсутності співчуття та жалю, реалізовану у транспонованому питанні інспектора (*You're not even sorry now, when you know what happened to the girl?*). Той факт, що місіс Берлінг реалізує тактику протесту, відмовляючись взяти на себе провину за загибель дівчини за допомогою перформативу *I accept no blame for it at all* також підкреслює вимушений характер висловлення жалю.

У випадках, коли мовець відчуває, що його реакція не відповідає очікуванням слухача, тактика жалю використовується для пом'якшення висловлення:

Robert. *Obviously you dislike her, Olwen. I can't imagine why. She's always had a great admiration for you.*

Olwen [frankly, not maliciously]. *Well, I'm sorry, Robert, but I can't return her admiration – except for her looks. I don't dislike her. But – well, I can't be as sorry for her as I'd like to be or ought to be* [8: 31].

Тактика жалю комбінується із тактикою виправдання, яка направлена на применшення провини мовця та створення його позитивного іміджа в очах слухача:

Gerald. *I'm sorry, Sheila. But it was all over and done with, last summer. I hadn't set eyes on the girl for at least six months. I don't come into this suicide business* [8: 149].

Оскільки тактики жалю та визнання власної провини знижують статус мовця та підвищують статус слухача, під час їх реалізації мають місце спроби адресанта зміцнити свій статус. У наступному прикладі це відбувається за рахунок часткового визнання власної провини та спроби розділити її з іншими:

Sheila [eagerly]. *Yes, that's it. And I know I'm to blame – and I'm desperately sorry – but I can't believe – I won't believe – it's simply my fault that in the end she – she committed suicide. That would be too horrible –*

Inspector [sternly to them both]. *We have to share something. If there's nothing else, we'll have to share our guilt* [8: 151].

В ініціальних репліках персонажів висловлення жалю супроводжує повідомлення про певні події, інформація про які, з точки зору мовця, може бути неприємною для слухача. У цьому випадку висловлення жалю сигналізує про те, що адресант усвідомлює той факт, що повідомлення є неприємним для слухача, демонструє останньому свою підтримку та пом'якшує неприємний ефект від повідомлення:

Olwen. *He believed that Robert had taken the money, and he wasn't a bit worried about it. I'm sorry, Robert, but he wasn't* [8: 48].

Можливою є відмова від висловлення жалю з приводу поведінки співрозмовника, як у наступному прикладі:

Freda. *I've known some time, of course, that you were getting very sentimental and noble about her. And I've known some time, too, all about Betty, and I've often thought of telling you.*

Robert. *I'm not sorry you didn't.*

Freda. *You ought to be* [8: 59].

З іншого боку, мовець може демонструвати відсутність жалю з приводу власних вчинків, які не зустрічають підтримки у співрозмовників. Наприклад,

Stanton [while Olwen is still comforting Freda]. *That's how it goes on, you see, Caplan. A good evening's work this.*

Robert. *I'm not regretting it. I'm glad all this has come out. I wish to God I'd known earlier, that's it* [8: 39].

Як бачимо у відповідь на тактику докору Роберт не використовує тактику жалю там, де цього очікують слухачі, проте вдається до неї пізніше, підтверджуючи прихильність обраній раніше лінії поведінки.

У репліках персонажів тактика співчуття до слухача реалізується мовцем з метою демонстрації прихильності до нього. Наприклад, з приводу втрати близької людини:

Paula. *Mark's all right, isn't he?*

James. *I'm sorry, Paula. Mark is dead* [10: 42].

Висловлення співчуття та визнання власної провини може мати місце у ситуації спілкування людей, що щойно познайомились. Недостатній рівень інформації про співбесідника призводить до того, що жінка задає нетактовне питання, цікавлячись віком доньки слухача, не знаючи, що дівчина померла у дитинстві:

Paula. *How old is she?*

A pause. He looks down

Frank (quietly) *She-died, I'm afraid.*

Paula is genuinely sorry

Paula. *Oh, dear. I am sorry. I-I didn't know* [10: 9]. Розуміння безтактності власного питання та щирий характер співчуття жінки підкреслюється квазі-ремаркою (Paula is genuinely sorry), що описує її невербальну реакцію, вигуком (*Oh, dear*), лексичним повтором (*I-I*) та експресивом *sorry*, що комбінується із тактикою виправдання (*I didn't know*).

Співчуття може стосуватись певних аспектів поведінки слухача, які мовець засуджує, як наприклад, у діалозі подружньої пари, коли дружина висловлює співчуття з приводу того, що чоловік ігнорує спілкування з нею. У цьому випадку мовленнєвий акт жалю виступає складовою тактики непрямого докору:

Tess. *You know, I feel sorry for you. You miss an awful lot* [11: 23].

Тактика співчуття може бути неширою та викликати протест співбесідника як у випадку, коли мати вдавано співчуває дочці з приводу не реалізованих матримоніальних планів:

Mrs C. [same technique]. *Isn't it a pity - you couldn't - I mean, if he's a really nice man.*

Kay [traing to cut it short]. *Yes, a great pity* [8: 92].

Таким чином, дослідження висловлення жалю та співчуття у персонажному мовленні британської драми дозволяє зробити **висновок**, що тактики та експресивні мовленнєві акти жалю та співчуття в більшості своїй є реактивними та використовуються мовцем з метою демонстрації власних почуттів суму й жалю, засудження власної поведінки та вираження співчуття слухачеві з приводу певної ситуації. Реактивні тактики жалю можуть бути як щирим каяттям мовця, так і вимушеною спробою зберегти обличчя та уникнути звинувачення у неспроможності демонструвати емпатійну поведінку. В якості ініціальних мовленнєвих актів МА жалю пом'якшують повідомлення інформації, що є неприємної для слухача. Висловлення жалю, які підвищують статус слухача можуть комбінуватись із тактиками, що мають на меті зміцнити статус мовця. Висловлення співчуття дозволяє мовцю солідаризуватись зі слухачем та продемонструвати свою прихильність до нього. Узгоджуючись з максимом симпатії принципу ввічливості висловлення жалю та співчуття сприяють встановленню доброзичливої атмосфери спілкування та є частиною емпатійної поведінки мовця.

Подальшою **перспективою** розвідки є аналіз тактико-стратегічної та акто-мовленнєвої організації висловлень, що узгоджуються з принципом ввічливості у персонажному мовленні британських драматичних творів та дозволяють мовцю та слухачу залишатись у зоні кооперативного спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Leech G. Principles of Pragmatics / G. Leech. – L., N.Y. : Longman Linguistic Library, 1983. – 250 p.
2. Стрій Л. І. Некролог і співчуття як мовленнєві жанри ритуального політичного дискурсу / Л. І. Стрій // Записки з українського мовознавства. – 2016. – Вип. 23. – С. 249–255.
3. Серль Дж. Классификация иллокутивных актов / Дж. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17. – М., 1986. – С. 170–194.

4. Остин Дж. Л. Слово как действие / Дж. Л. Остин / Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17. – М., 1986. – С. 22–129.
5. Дорда С. В. Зіставлення мовних засобів вираження жалю в українській та англійській мовах / С. В. Дорда // Проблеми зіставної семантики : Доповіді та повідомлення Міжнародної наукової конференції з проблем зіставної семантики. – Київ. – 1997. – С. 143–145.
6. Борисенко Н. Д. Відмова кризь призму принципу ввічливості : комунікативно-прагматичний аспект (на матеріалі сучасної британської драми / Борисенко Н. Д. // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія філологія : [збірник наукових праць]. – 2016. – Вип. 22. – С. 77–79.
7. Зайцева И. П. Перспективы коммуникативно-стилистического анализа современного драматургического текста (на материале произведений Н. Коляды) / И. П. Зайцева // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Серія 9 : Сучасні тенденції розвитку мов. – 2011. – Вип. 6. – С. 90–95.
8. Пристли Дж. Б. Опасный поворот : Пьесы / Дж. Б. Пристли // Сост., предисл., коммент. М. В. Лагуновой. – М. : Высш. шк., 1989. – 205 с. – На англ. яз.
9. Brown P. Politeness : Some Universals in Language / Pamela Brown, Stephen C. Levison. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1987. – 345 p.
10. Benfield D. In for the Kill / Derek Benfield. – L. : Samuel French, 1981. – 88 p.
11. Rayburn J. Out on a Limb / Joyce Rayburn. – L. : Samuel French, 1977. – 56 p.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Leech G. Principles of Pragmatics / G. Leech. – L., N.Y. : Longman Linguistic Library, 1983. – 250 p.
2. Strii L. I. Nekrolog i spivchuttia iak movlenniivi zhanry rytualenoho politychnoho dyskursu [Necrologue and Sympathy as Speech Genres of Ritual Political Discourse] / L. I. Strii // Zapysky z ukrains'koho movoznavstva [Notes in Ukrainian Linguistics]. – 2016. – Vyp. 23. – S. 249–255.
3. Serle J. Klassifikatsiia illokutivnykh aktov [Classification of Illocutionary Acts] / Dzh. Serl // Novoie v zarubezhnoi lingvistike [New in Foreign Linguistics]. – Vyp. 17. – M., 1986. – S. 170–194.
4. Austin J. L. Slovo kak deistvie [How to do Things with Words] / Dzh. L. Ostin / Novoie v zarubezhnoi lingvistike [New in Foreign Linguistics]. – Vyp. 17. – M., 1986. – S. 22–129.
5. Dorda S. V. Zistavleniia movnykh zasobiv vyrazhenniia zhaliu v ukraiynskii ta angliiskii movakh [Comparison of Language Means Expressing Pity in Ukrainian and English] / S. V. Dorda // Problemy zistavnoi semantyky : Dopovidi ta povidomlenniia Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii z problem zistavnoi semantyky [Problems of Contrastive Semantics : Proceedings of International Scientific Conference Problems of Contrastive Semantics]. – Kyiv. – 1997. – S. 143–145.
6. Borysenko N. D. Vidmova kriz pryizmu pryntsyphu vvichlyvosti : komunikatyvno-prahmatychnyi aspekt (na materialii suchasnoi brytans'koi dramy) [Refusal in the Light of Politeness Principle : Communicative and Pragmatic Aspect (Based on Modern British Drama)] / N. D. Borysenko // Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia filolohiia [Scientific Journal of International Humanitarian University. Series Philology] : [zbirnyk naukovykh prats']. – 2016. – Vyp. 22. – S. 77–79.
7. Zaitseva I. P. Perspektivy kommunikativno-stilisticheskogo analiza sovremennogo dramaturgicheskogo teksta (na materiale proizvedenii N. Koliady) [Perspectives of Communicative and Stylistic Analysis of Modern Dramatext (Based on the Works by N. Koliada)] / I. P. Zaitseva // Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. – Seriiia 9 : Suchasni tendentsii rozvytku mov [Scientific Journal of Drahomanov NPU. – Ser. 9 : Modern Tendencies in Languages Development]. – 2011. – Vyp. 6. – S. 90–95.
8. Priestlie J. B. Opasnyi povorot [Dangerous Corner] : Piesy / Dzh. B. Pristli // Sost., predisl., komment. M. V. Lagunovoy. – M. : Vyssh. shk., 1989. – 205 s. – Na angl. yaz.
9. Brown P. Politeness : Some Universals in Language / Pamela Brown, Stephen C. Levison. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1987. – 345 p.
10. Benfield D. In for the Kill / Derek Benfield. – L. : Samuel French, 1981. – 88 p.
11. Rayburn J. Out on a Limb / Joyce Rayburn. – L. : Samuel French, 1977. – 56 p.

Борисенко Н. Д. Высказывания сожаления и сочувствия в персонажной речи британской драмы: коммуникативно-прагматический аспект.

Статья посвящена анализу высказываний сожаления и сочувствия, апеллирующих к эмоциональной сфере адресата с целью влияния на его дальнейшую реакцию, в персонажной речи современной британской драмы. Отмеченные феномены рассматриваются как позволяющие говорящему оставаться в зоне кооперативного общения и придерживаться максим принципа вежливости. Определяются проблемы, привлекающие внимание лингвистов в выражении сожаления и сочувствия. Обобщаются подходы к их анализу в теории речевых актов, генристик и коммуникативистике. Исследуется специфика реализации тактик и речевых актов сожаления и сочувствия в персонажной речи, их зависимость от социально-статусных характеристик персонажей и ситуации общения.

Ключевые слова: персонажная речь, драма, сожаление, сочувствие, эмпатия, речевой акт, тактика.

Borysenko N. D. Expressions of Pity and Sympathy in Personages' Speech of British Drama: Communicative and Pragmatic Aspect.

The article deals with pity and sympathy realization in personages' discourse of British Drama. The attribution of pity and sympathy to speech acts which express emotions of the speaker, establish and maintain contact, create the atmosphere of mutual understanding is discussed. Pity and sympathy are also viewed as genres of speech in the latest linguistic research, their aim, pragmatic value and contents are described. The politeness theory is employed to analyze the phenomena of pity and sympathy in personage's remarks. The specific character of pity and sympathy realization in personages' speech based on the communicative-pragmatic approach is described with the help of component and contextual analyses. The role of pity and sympathy in the creation of positive atmosphere, maintaining polite and cooperative interaction is singled out. The research proves that the tactics of pity and sympathy are mainly reactive and are employed in order to demonstrate the listener the speaker's positive attitude, their understanding of the situation and acknowledgment of their guilt. At the same time as the initial tactics pity is employed when the speaker is going to present the information which might hurt the listener. The expression of pity can be either sincere or insincere. The latter are caused by the opponent's pressure or the desire to save the face. The research proves that although both tactics aim at strengthening the position of the listener, the speakers employ the tactics of justification or acknowledging guilt partially in order to strengthen their own position.

Key words: *personages' speech, drama, pity, sympathy, empathy, speech act, tactics.*